

Varhaník, Jiří

Břítové věže pozdního středověku v Čechách a na Moravě

Archaeologia historica. 1995, vol. 20, iss. [1], pp. 339-[353]

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/140147>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Břítové věže pozdního středověku v Čechách a na Moravě

JIŘÍ VARHANÍK

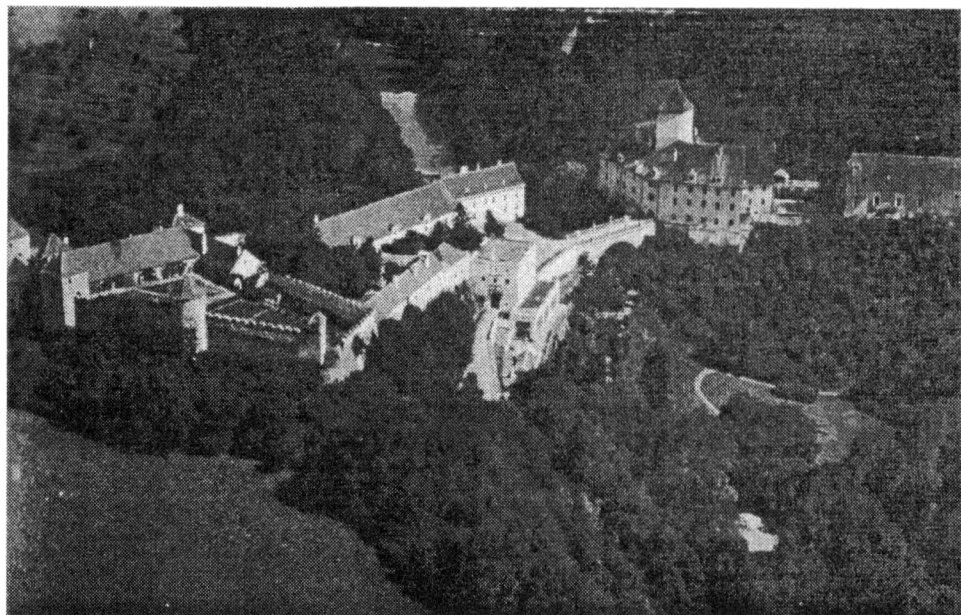
Typ válcové věže, opatřené na straně možného útoku břitem, pronikl do českých zemí v 13. století jako jedna z vymožeností francouzské fortifikační architektury (Menclová 1972, I, 300). Funkce břitu byla zcela zřejmá – projektily vrhané obléhacími stroji měly dopadat na jeho stěny pod malým úhlem, čímž bylo nebezpečí narušení zdiva podstatně sníženo. Na rozdíl od hranolové věže postavené na koso měly válcové věže s břitem výhodu v podstatně zvětšené masě zdiva ve směru útoku, neboť vnitřní prostor těchto věží bývá válcovitý.

Prudký rozvoj dělostřelby v 15. století se stal osudným mnohým hradům nejen v důsledku prvního šoku z jejího masového užití za husitských válek, ale i později v době po-
děbradské, kdy již byly palné zbraně a jejich účinky dobře známy. Reakcí na tyto skutečnosti byl dlouhý a mnohdy tápavý proces hledání odpovídajících fortifikačních prostředků, které by obstály v nově nastalých podmínkách.

Jednou z cest bylo retrospektivní využívání některých starších fortifikačních prvků, kdy došlo i k určité „renesanci“ břítových věží (Měřínský–Plaček 1991, 228). Od svých vzorů z 13. století se však tyto stavby v některých případech nápadně liší, a to nejen svým vybavením, odpovídajícím odlišnému způsobu boje, ale někdy i neobvyklou, a ve svých důsledcích nefunkční podobou a orientací břitu, jakkoli bezpochyby právě jeho výše uvedené výhody jej opětovně vyvolaly v život.

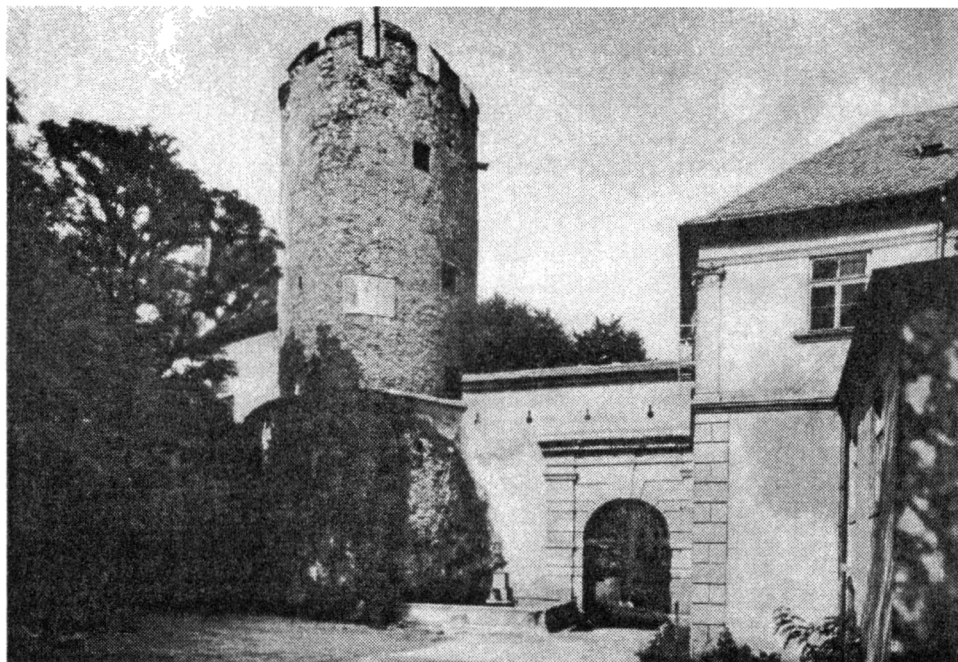
Břítová věž hradu Veveří náleží oběma zmiňovaným obdobím. Nad spodní částí z 13. století byla v 15. století nadstavěna horní, jak již bylo v literatuře uvedeno (Vermouzek 1981, 286). Její půdorys v interiéru odpovídá vnějšku, je tedy přibližně kapkovitý. Radikální zvýšení věže bylo vyvoláno podstatným rozšířením hradního areálu a důrazem na lepší vizuální kontakt s případným obléhatelem (Vermouzek 1981, 286).

Obdobnou úlohu zřejmě měla plnit břítová věž hradu ve Stráži nad Nežárkou, považovaná dosavadní literaturou s naprostou samozřejmostí za dílo 13. století, bezpochyby díky svému vnějšmu tvaru (Menclová 1972, I, 310; Durdík 1984, 90). Věž je nápadně štíhlá, její průměr činí necelých 7 m. Břít věž nikterak nezhodnocuje po stránce fortifikační, neboť terénní situace v okolí hradu dovozovala ostřelování věže z obou směrů kolmých na stěny břitu, který tak odolnost věže prakticky snižoval oproti prostému válcovému tvaru, a to tím spíše, že půdorys interiéru věže opět koresponduje s exteriérem. Spodní část věže je zapojena do obytného provozu přízemí a prvního patra barokního zámku. Původní první patro věže je přístupné z jeho půdy. Je osvětlováno obdélným okénkem s širší špaletou od západu. Okénko bylo možné zajistit závorou, po níž se zachovala kapsa ve zdivu. Všechna patra věže jsou plochostropá a vertikální komunikaci umožňují žebříková schodiště. Neobyčejně pozoruhodným způsobem je vybaveno třetí patro. Jeho miniaturní interiéru se otevírá celkem pěti okenními výklenky s jednoduchými obdélnými okny o rozměrech asi 65×110 cm. Větší výklenky při břitu jsou vybaveny sedátky. Tyto dva a menší sousední na jihovýchodě jsou opatřeny kapsami pro závory, aby bylo možné okna pevně uzavřít, ačkoli jejich výška nad terénem byla dostatečnou zárukou nedostupnosti. Přílišná výška kapes nad podlahou neumožňovala využít závor jako opor pro hákovnice. Zbývající dva výklenky kapsy pro závory postrádají, a to zřejmě proto, že v jejich směru terén klesá k řece Nežárce a možnost zásahu okna lehkou palnou zbraní, která byla zajisté důvodem

Obr. 1. Veveří, letecký pohled z počátku 20. let.

Obr. 2. Stráž nad Nežárkou, hřbitová věž někdejšího hradu. Západní okno třetího patra je zakryto ciferníkem věžních hodin. Foto F. J. Ehm, 1971, archiv SÚPP.

Obr. 3. Mikulov, břítová věž od jihovýchodu. V úrovni přízemí vlevo vstupní portálek ve vpadlině pro padací můstek, nad ním okénko schodiště v síle zdi do 1. patra. Foto Č. Šíla, 1971, archiv SÚPP.

Obr. 4. Mikulov, břítová věž od severu se zdvojeným střílnovitým okénkem ústícím do břítu. Foto Č. Šíla 1971, archiv SÚPP.

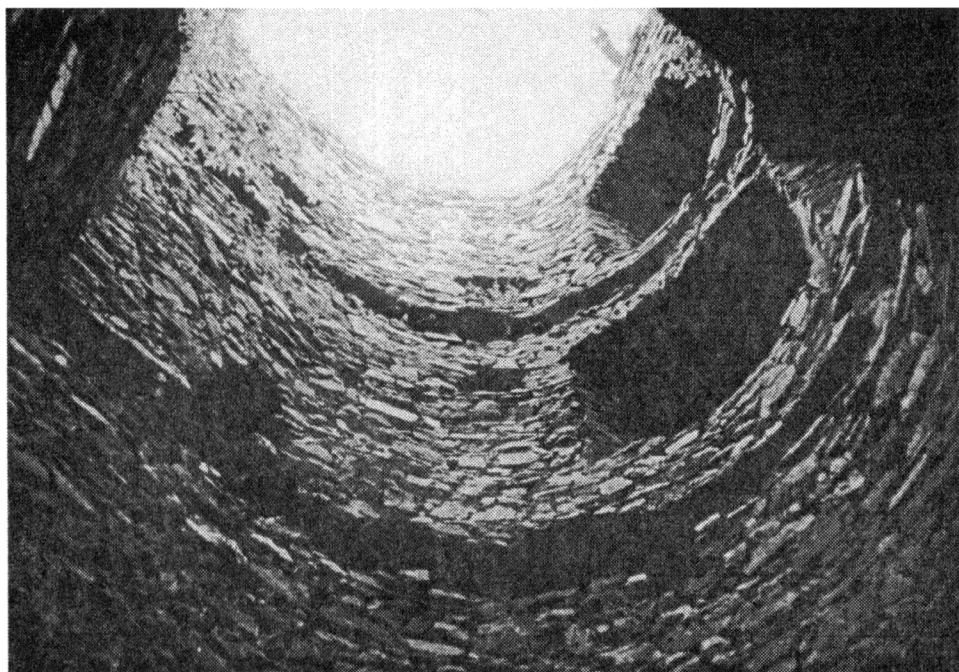
uzavírání ostatních oken, nebyla původně považována za pravděpodobnou. Pozdější přehodnocení tohoto názoru dokládají mladší zadržky s podstatně menšími střílnovitými okénky. Poslední patro se otvírá třemi střílnovitými okny s rozšiřujícími se špaletami o poměrně značné světlosti. Síla zdiva zde činí již jen 166 cm. Koruna zdiva věže je novodobě upravena, podle A. Sedláčka (1932, 265) byla věž v roce 1710 snížena. Snad šlo o snesení hrázděného či dřevěného ochozu. Na půdě zámku je patrné, že věž původně stála v nároží hradeb. Možná právě tato situace vedla k zcela mechanické aplikaci břitu, který zde, jak již bylo výše uvedeno, zcela postrádá praktický smysl. Věž sice byla vybavena k postřelování okolí, což dokládají zejména střílny 4. patra, ale stejná, ne-li větší pozornost byla věnována možnosti prostřednictvím četných oken pohodlně přehlédnout i vzdálenější okolí hradu. Bližší datování věže je obtížné. Hypoteticky se nabízí spojit stavební aktivitu na hradě s významnou osobností doby poděbradské. Jindřichem ze Stráže († 1466), jehož honosný náhrobek se zachoval v nedalekém kostele, spíše než s jeho následovníky Janem ze Šelmberka či Janem z Donína, zatímco pozdější majetkoprávní poměry se nezdají nasvědčovat větším stavebním podnikům (Sedláček 1932, 269).

Válcový vnitřní tvar má v druhém patře hradební věž hradu Pernštejna, zvaná hodiňová. Průměr věže opatřené tupouhlým břitem je 8,5 m, poměrně velký vnitřní prostor se otvíral navenek okny s profilovaným ostěním. D. Menclová (1961, 451) věž datovala poměrně časně do let 1420–1430, zatímco Z. Kudělka (1958, 8) klade vznik vnějšího opevnění hradu do pokročilého a pozdního 15. století.

Rozměrná obdélná okna s tesaným ostěním má také břítová věž hradu Mikulova, dopsud v literatuře datovaná před polovinu 13. století (Líbal 1970, 3), kolem poloviny 13. století (Měřínský–Plaček 1988, 224), do let 1260–1280 (Kostka 1962, 4), na konec 13. či počátek 14. století (Menclová 1971, 119) a na počátek 14. století (Richter a kol. 1971, 93), aniž byl pro toto stáří věže uveden jediný důkaz kromě jejího vnějšího tvaru, přičemž stručný popis (ostatně nepřesný) přináší pouze naposled citovaná práce.

Nevysoká věž, měřící v průměru 9,6 m, je situována přibližně uprostřed zámeckého areálu na skalnatém suku a proti všem zvyklostem je přístupná v přízemí od jihu lomeným portálem v pravouhlém rámu pro padací můstek ze smíšeného zdiva, obsahujícího nízké cihly. Síla zdi zde činí 240 cm. Interiér přízemí okrouhlého půdorysu je zaklenut kupolí, jíž jsou podvěčena omítnutná žebra pravouhlého průřezu, sestavená patrně z cihel. Z přízemní komory vybíhají k východu a západu prostorné, segmentově klenuté výklenky. Východní se otvírá navenek jedním ze zmíněných oken, okno západního bylo bezpochyby zazděno v souvislosti s výstavbou budovy přiléhající k této straně věže. V jižní stěně tohoto výklenku je osazen jednoduchý sedlový portálek, vedoucí na schodiště s dřevěnými stupni v síle zdi otvírající se i do prvního patra se zdi 2,15 m silnými. To sice bylo později, stejně jako patro následující, opatřené dodatečně cihlovou valenou klenbou, přestavěno, avšak dobře se zachovalo další schodiště, provedené shodně s předchozím, vedoucí na temeno věže a komorová střílna, ústící v břitu, kde se projevuje dvojicí malých okének, oddělených od sebe patrně druhotně použitým architektonickým článkem. Podoba cimbuří, kterým věž vrcholí, je sice výsledkem úprav minulého století, ale převážná část není romantickým novotvarem, jak je na stínkách dobře patrné. Cimbuří ostatně schematicky zachycují i vyobrazení věže na vedutách 17. a 18. století. Poloha věže a orientace břitu, jehož zdivo obsahuje i cihly, svědčí o tom, že tento fortifikační prvek zde byl využit zcela v souladu s principy jeho aplikace platnými ve 13. století, ale stavba sama toto datování nepřipouští a věž tedy je nutné považovat za dílo pokročilého 15. století, čemuž nasvědčují ostění oken. Umístění pozdně gotické věže v rozsáhlém areálu dnešního zámku poukazuje k tomu, že vrcholně středověký mikulovský hrad zaujímal pouhý zlomek jeho rozlohy.

Zcela odlišný charakter má předsunutá břítová věž hradu Hasištejna (Schmidt 1908; Menclová 1961, Menclová 1972, II, 323). Zvenčí se svým tvarem od jiných břítových věží nikterak podstatně neliší. Válcová věž o průměru 8,5 m vybíhá v tupouhlý břit, vyzděný z lomového kamene, který však směřuje k jihozápadu, což je směr, odkud vzhledem ke

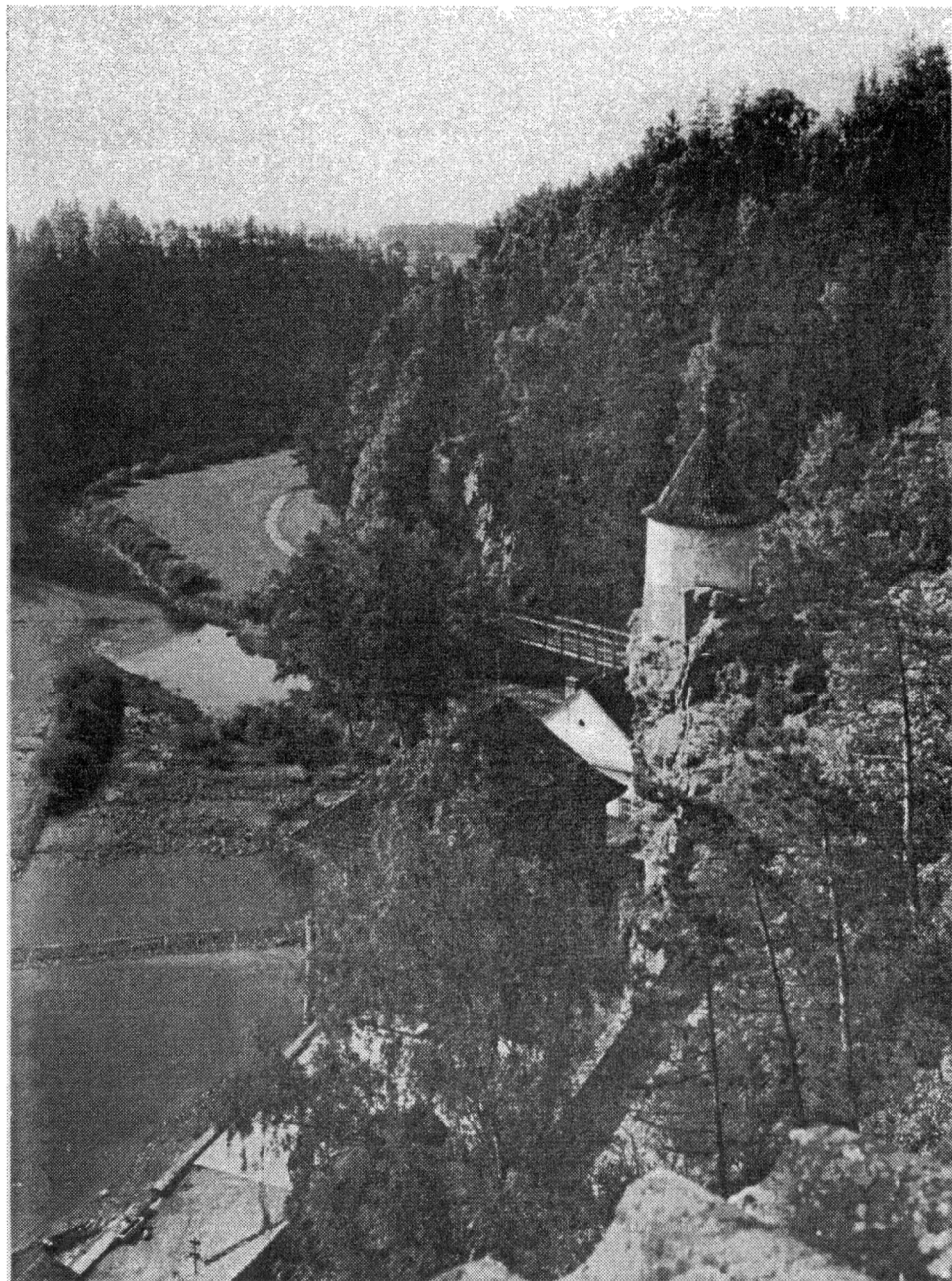

Obr. 5. Hasištejn, interiér předsunuté věže, vlevo kout po břitu. Foto J. Noll 1994.

konfiguraci terénu ostřelování tohoto předsunutého opevnění nepřicházelo v úvahu. Interiér vysokého přízemí věže, přístupný pozdějším průrazem, nemá po celé své výšce shodný půdorys. Spodní část je zcela nepravidelná (Sedláček 1936, 128), je možné, že zde byl využit pozůstatek jakési starší stavby či spíše došlo k radikální změně plánu. Významná je okolnost, že zdivo věže není břitem zesíleno. V prvním patře věže se zachoval původní vstup s hrotitým, na hraně okoseným portálkem, pod nímž podpírala dřevěnou pavláčku dvojice konzol. Jak si povšiml již R. Schmidt (1908, 11), jsou v pískovcovém ostění portálku stopy po zařízení, které sloužilo k uzavření dveří zvenčí. Na opačné straně se první patro otvíralo dvěma střílnami s neobyčejně širokými špaletami. Druhé patro je opatřeno většími obdélnými okny. Nad ním bylo již jen dřevěné či hrázděné podstřešní patro, po jehož podporách se v líci zdiva dochovaly otisky. Věž, ačkoli je opatřena břitem, se obrací k útočníkovi svojí válcovou částí, umožňující radiální střelbu. D. Menclová (1972, II, 324) soudila, že věž vznikla na konci 15. až na počátku 16. století.

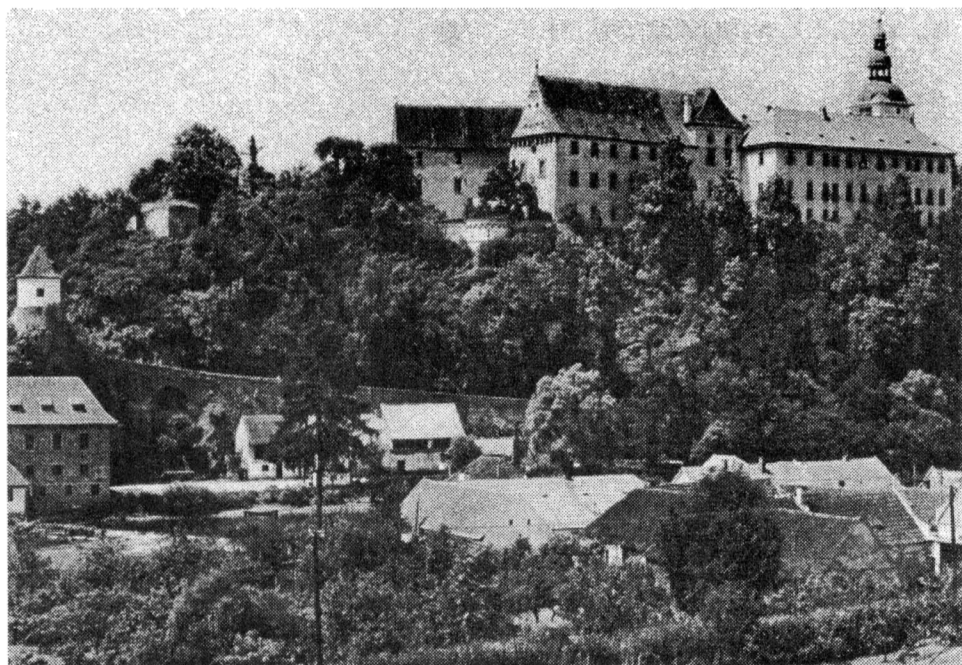
Podobně jako na Hasištejně byla orientován břit věže pod hradem Bechyní. Věž, vybudovaná na strmém, místy převislém skalisku, se sice otáčí břitem proti cestě, stoupající od mostu přes Lužnici, ovšem dělostřelecký útok na věž z tohoto směru byl zcela vyloučen, neboť jak přechod přes řeku, tak i pravobřežní komunikace byly pod bezpečnou kontrolou z vysoko položeného hradu a jeho předhradí. Nápadné vysunutí věže k jihu nasvědčuje tomu, že její hlavní úlohou bylo pokrýt radiální střelbou údolí řeky a předpolí pod výše položenou štítovou zdí. Zda bylo spojení věže se štítovou zdí zamýšleno, nelze rozhodnout, provedeno však, jak soudila D. Menclová (1961, 468, 1872, II, 331) zřejmě nebylo, neboť celé velkolepé opevnění nebylo dokončeno. O vybavení věže není nic známo, neboť v 2. polovině 16. století byla horní část věže snesena a zachovala se pouze spodní část, využitá tehdy jako substrukce pro renesanční altán zvaný Kohoutek.

Bechyňská věž tedy měla shodné poslání jako např. válcová věž hradu Kostelce nad Sázavou, vzniklá rovněž v důsledku šternberské stavební aktivity (Menclová 1972, II, 321).

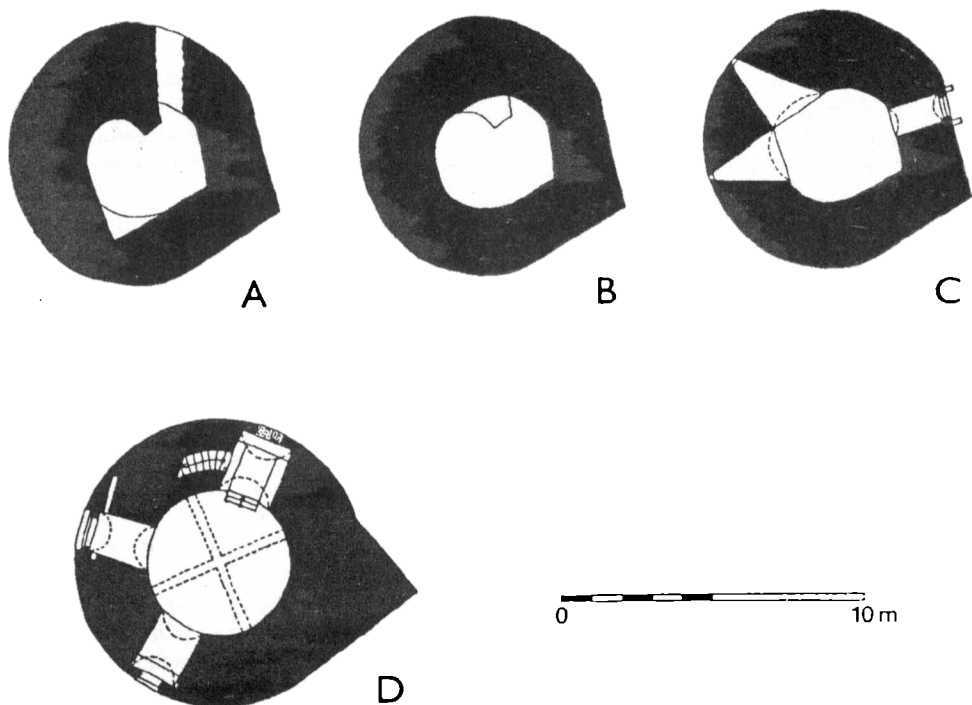

Obr. 6. Bechyně, vlevo od zámeckých budov štítová zeď a dále vlevo pod ní altán Kohoutek na pozůstatcích věže, jejíž břit směřoval proti stoupající cestě. Foto A. Patočka, Č. Šila 1950, archiv SÚPP.

Lokalitou s nejvyšším počtem břitových věží u nás je jihomoravský hrad Bítov, z jehož celkem šesti dochovaných věží jsou víceméně válcové a opatřené břitem tři. Jejich popisu a interpretaci však nebyla v literatuře věnována rovnocenná pozornost. Věže byly např. pouze na základě svého tvaru paušálně považovány za doklad významné stavební činnosti ve 13. století (Kuhtan 1982, 200). Bez hloubkového stavebně historického průzkumu bude zajisté nutné ponechat otevřenou otázku stáří zcela přestavěné věže v čele paláce-

Obr. 7. Bechyně, renesanční altán Kohoutek na substrukci, tvořené spodní částí břitové věže nad údolím Lužnice. Foto S. Divišová, V. Oberreigner, 1958, archiv SÚPP.

Obr. 8. Hasištejn, půdorys předsunuté břitové věže v úrovni spodní (A) a horní (B), části přízemí a 1. patra (C): Mikulov, břitová věž, půdorys přízemí (D).

Obr. 9. Břítov, menší břitová věž, pohled ze severního předhradí. Foto J. Noll 1994.

vého jádra s břitem směřujícím k jihovýchodu, odkud ze stoupajícího hřebene hradu hrozilo největší nebezpečí. Věž je snížena na úroveň ostatních budov jádra a její interiéru byl zapojen do jejich obytného provozu. Umístění věže a orientace břitu sice odpovídá praxi 13. století (Paukert 1968), ale bezpečných důkazů pro takové stáří věže zatím není (Plaček–Procházka 1986, 163, obr. 3).

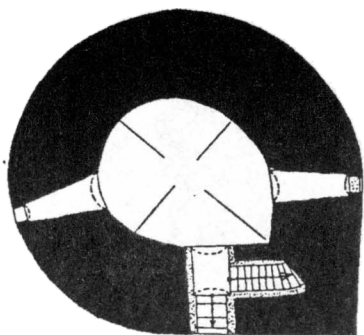
Druhá břitová věž v nároží hradeb zadního předhradí zaujímá vlastně nejnižší místo celého hradního areálu. Její průměr je 8 m a vnitřní prostor má válcový tvar. Zvýšené přízemí, původně zajisté první patro, je přístupné po několika stupních, vložených dodatečně do prohloubeného původního vstupu, završeného půlkruhovým záklenkem z lomového kamene. Síla zdiva je zde 2 m. Pozoruhodná je skutečnost, že tento vstup je špaletován směrem ven a před ústupkem, tvořícím vlastní, ale opět jen z lomového zdiva vyzděné ostění, je osazeno nepochybně originální dřevěné vyložení kapsy pro závoru, umožňující uzavření zvenčí. Jde bezpochyby o analogii zařízení, výše zmíněného v případě předsunuté věže hradu Hasištejna (Schmidt 1908, 11). Prostor přízemí je zaklenut křížovou klenbou bez žeber a osvětlen jediným větším špaletovaným okénkem od východu, provedeným z nízkých cihel. Cihlami stejného formátu je obezděno i schodiště v síle zdi, stoupající do druhého patra. To se navenek otvírá pouze portálkem, situovaným nad vstupem do prvního patra. Horní část věže je oddělena železobetonovým stropem, k jehož průlezu však nevede žádná vertikální komunikace. Zvenčí je však dobře patrné, že věž měla ještě nejméně dvě podlaží. Nápadná je zejména absence jakýchkoli kamenicky opracovaných architektonických článků, veškeré originální otvory jsou vyzděny z lomového kamene, schodiště v síle zdiva je přístupné prostými dřevěnými zárubněmi. D. Menclová (1971, 116) datovala věž na počátek 14. století, avšak za aktuálnější bude třeba považovat její navržené datování do doby poděbradské (Eliáš–Řeholka–Paukert 1979).

Obr. 10. Bítov, menší břitová věž severního předhradí. Kapsa pro závoru spodního vstupu, umožňující jej uzavřít zvenčí. Foto J. Noll 1994.

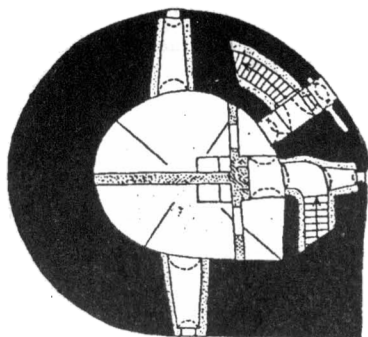

Velká věž hradu Bítova, resp. její spodní část, je v literatuře považována za dílo 13. století, a to za nejstarší příklad válcové věže s břitem, vzniklý důsledkem francouzského importu, zprostředkovaného podunajskými klášterními hutěmi (Menclová 1971, 116–117; Menclová 1972, I, 22, 300; Měřínský–Plaček 1988, 221) a nejnověji za přímou obdobu francouzského hradu Roche–Guyon (Měřínský–Plaček 1989). Ojedinele byla dostavba horní části věže zařazena do doby poděbradské (Eliáš–Řeholka–Paukert 1989). Žádná z uvedených prací však nepřináší podrobnější popis a dokumentaci věže.

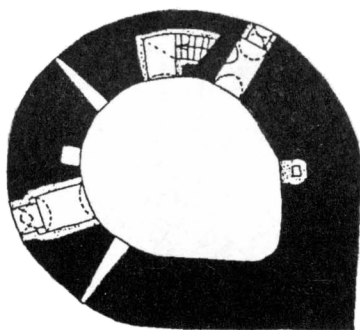
Mohutná věž mírně nepravidelného půdorysu (Měřínský–Plaček 1989) stojí volně na severním konci středního, největšího nádvoří hradu Bítova. Její břit směřuje k východojihovýchodu a odklání se tak mírně od směru, ve kterém leží stoupající šíje. Jak bylo zjištěno archeologickým výzkumem (Měřínský–Zumpfe 1993), je spodní část věže obkopena více než pětmetrovým nárůstem terénu a věž tedy nestála na nejvyšším místě staveniště, jak se domnívala D. Menclová (1971, 116). Půdorys vnitřních prostor věže odpovídá zhruba vnějšku, což bylo považováno za nepochopení funkce břitu. Vysoké přízemí, jehož podlaha je dnes hluboko pod okolním terénem, je zaklenuto kamennou křížovou klenbou bez žeber s kovovým okem ve vrcholu. Původně se otvíralo dvojicí obdélných oken s prostornými špaletami, umístěnými vysoko pod klenbou, z nichž severovýchodní bylo později zazděno. Do přízemí vede z venčí novogotický portálek, ústící do průchodu obezděného 6 cm vysokými cihlami, který se do interiéru otvírá těsně pod klenbou. Z průchodu stoupá schodiště, rovněž obezděné cihlami, avšak omítnuté, s dřevěnými stupni, kryté segmentovou cihlovou klenbou. Schodiště ústí prostým otvorem do prvního patra. Vedle něho je původní vstup přímo zvenčí, zaklenutý valeně z lomového kamene. Vně jeho pozdější

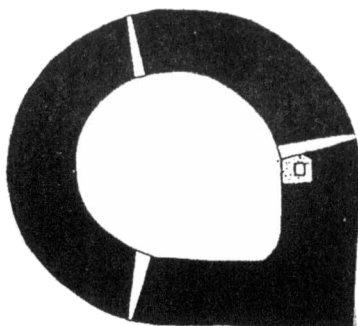
A

B

C

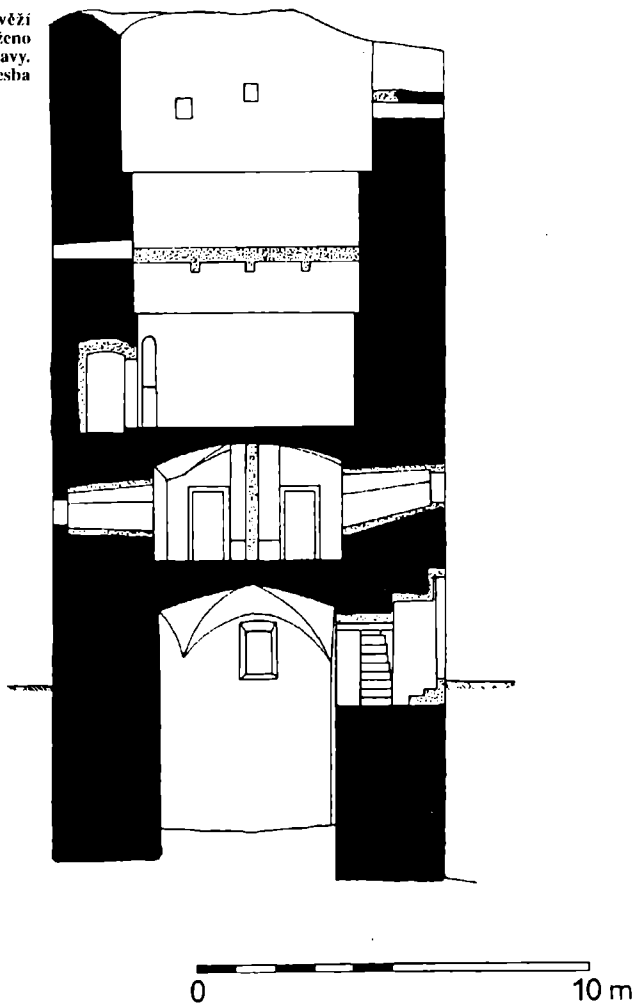
D

Obr. 11. Bítov, velká bříťová věž, A přízemí, B 1. patro, C 2. patro, D 4. patro. Černě položeno středověké zdivo, tečkované mladší úpravy. Kresba J. Varhaník.

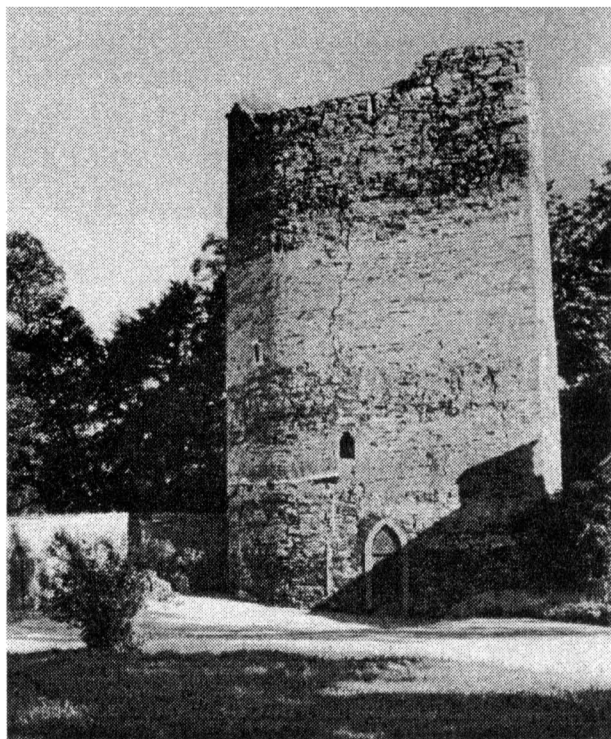
zazdívky, opatřené okénkem, se zachovaly kapsy pro závoru. Poněkud neorganicky z chodbičky tohoto vstupu stoupá další schodiště v síle zdiva vzhůru, obezděné cihlami a přístupné jednoduchou trámkovou zárubní. Prostor prvního patra byl osvětlován obdobnými okénky jako přízemí, z nichž východní bylo novogoticky upraveno. Špalety jsou, podobně jako schodiště v síle zdiva, obezděny cihlami. První patro je opět zaklenuto křížovou klenbou bez žeber. Jeho prostor byl v roce 1825 rozdělen na dvě věžeňské cely a předsíňku, z níž byly vytápěny (Eliáš–Řeholka–Paukert 1979). Uvedené schodiště v síle zdiva z prvního do druhého patra se střetává s někdejší portálkem, který byl z tohoto důvodu změněn na okénko. Jeho půlkruhový záklenek je zcela shodný se vstupem do prvního patra. V parapetu vystupuje oblina, tvořená rubem cihlové segmentové klenby schodiště, které ústí do interiéru opět dřevěnou zárubní. Druhé patro se dále otvírá navenek dvojicí střílnových okének s velmi úzkými špaletami, která jsou umístěna tak, aby jimi byl možný výhled a tedy i výstřel ven. Vzhledem k minimální světlosti jejich špalet byl úhel výhledu velmi malý a účinné postřelování okolí z těchto otvorů si lze jen těžko představit. Mezi oběma okénky je pravouhlý odkládací výklenek a druhotně proražený vstup, obezděný cihlami. Na protější straně je patrná cihlová zazdívka komínového průduchu z prvního patra. Na rozdíl od nižších podlaží je kout při bříťu zaoblen. Druhé patro bylo kryto trámovým stro-

Obr. 12. Bítov, řez velkou břitovou věží s pohledem k severovýchodu. Černě položeno středověké zdivo, tečkovaně mladší úpravy. Podle zaměření J. Buška, doplněno. Kresba J. Varhaník.

pem, spočívajícím na úzkém ústupku zdiva. Třetí patro bylo opatřeno třemi úzkými střílnovitými okénky, stejnými jako předchozí, dnes však částečně zakrytými novodobým železobetonovým stropem. Stejně bylo vybaveno i čtvrté patro, kde kromě trojice okének ústíl i uvedený mladší komínový průduch. Oba půlkruhově sklenuté vstupy v prvním a druhém patře a všechna střílnovitá okénka v druhém až čtvrtém patře jsou bezpečně současné s okolním zdivem. Kromě hrubě opracovaných bloků armujících horní část břitu a několika zajiště druhotně použitých kvádrů v posledním patře jsou opět veškeré otvory vyzděny z lomového zdiva.

D. Menclová (1972, 116) považovala za originální dvě spodní podlaží a část třetího. Obě části věže, oddělené podle této autorky od horní mírným ústupkem, se od sebe skutečně poněkud liší, jak už vyplynulo z výše uvedeného stručného popisu. Odlišnosti lze shrnout následovně: spodní dvě podlaží jsou klenutá, další byla plochostropá. Okenní otvory mají odlišný tvar, spodní část břitu je vyzděna z lomového kamene, mírně se mění i půdorys interiéru. Naproti tomu jsou vstupní portálky prvního a druhého patra zcela shodné. Úvaha o zprostředkování francouzského importu podunajskými klášterními hutěmi je v rozporu s provedením bez jakýchkoli architektonických článků. Vysoce kvalifikovaným silám těchto hutí lze také těžko přičítat nepochopení zesilující funkce břitu. Určité pochyb-

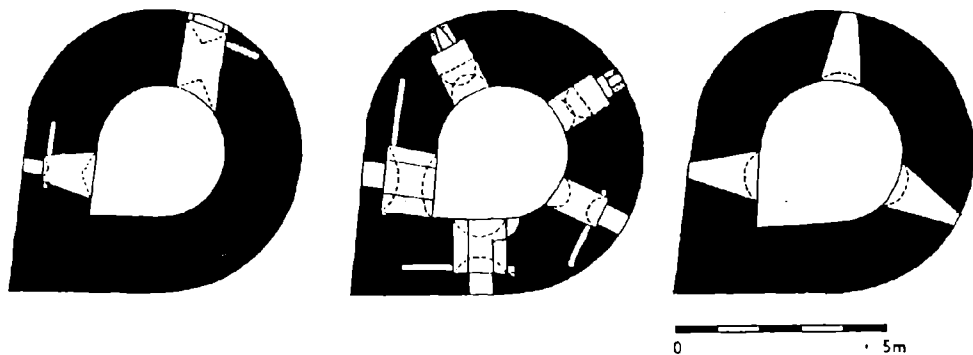

Obr. 13. Bítov, velká břitová věž před statickým zabezpečením. Foto V. Hylílk 1959, archiv SÚPP.

nosti o souvislosti nejstaršího kamenného bítovského hradu s jeho předpokládaným francouzským vzorem Roche–Guyon vzbuzuje i hypoteticky rekonstruovaný průběh hradby okolo věže (Měřínský–Plaček 1989). Jak bylo zjištěno výkopem, mohla síla této zdi nanejvíce ohroženém místě dosahovat maximálně 1,1 m (Měřínský–Plaček 1989, 239), přičemž před hradbou chyběl příkop. Tak malá tloušťka hradby je u zeměpanského hradu přinejmenším nápadná – nejstarší jádro hradu Veveří z 1. pol. 13. století mělo hradbu o síle 1,6 m (Plaček 1993, 112), a ani tak nedosahovala běžného standardu, který činil 2 m. Nicméně i takto tenká obvodní hradba se ovíví okolo bítovské věže tak těsně, že na severu a západě by mezi jejím vnitřním lícem a věží zbývala mezera jen několika málo desítek centimetrů. Výskyt úseku klasového zdiva nemůže být pro chronologické řazení hradby rozhodující (Měřínský–Plaček 1989), neboť přežívalo hluboko do novověku (Mencl 1980, 12n). Sonda archeologického výzkumu, položená dále k jihu, kde byl předpokládán poněkud vzdálenější průběh hradby od věže, nezachytila žádný keramický materiál 13. století, který by intenzivně narůstající stratigrafie v takto stísněném prostoru mezi hradbou a věží musela obsahovat, naopak z 23 vrstev byly pouze dvě nejstarší středověkého původu (Měřínský–Zumpfe 1993), přičemž vrstva 22 byla předběžně datována do 2. poloviny 15.–1. poloviny 16. století. Poslední vrstva 23 je předběžně datována do 14.–1. poloviny 15. století.

Podoba kleneb ve věži se nápadně shoduje s klenbou v menší břitovité věži, blízké si jsou i dvojice takřka stejně provedených portálek nad sebou. Datování spodní věže do 13. století přitom je, jak s ohledem na její utváření, tak i polohu v areálu hradu, zcela nepřijatelné.

Pozoruhodná je i okolnost, že břit velké věže není orientován k výše položeným místům na šíji, ale je poněkud odkloněn. Vezmeme-li v úvahu tvar vnitřního prostoru věže, nabízí se zde nápadná analogie vztahu dnešního palácového jádra hradu Bítova a břitové věže s výše uvedeným Hasištejnem a jeho břitovou předsunutou věží. Skutečnost, že na

Obr. 14. Stráž nad Nežárkou, půdorys 1., 3. a 4. patra břitové věže. Černě položeno zdivo 15. století, tečkovaně mladší úpravy. Zaměřeno pásmem. Kresba J. Varhaník.

Bítově bylo zabezpečení opyše věnováno daleko větší úsilí než opevnění šíje, i když zde zřejmě také vzniklo jakési předsunuté opevnění, z něhož je patrný ve skále vylámaný příkop, dokládá zejména severní předhradí s menší břitovou věží. V průběhu existence hradu rovněž doznalo četných změn komunikačního schéma, v němž hrála roli v novější literatuře opomíjená novogoticky silně přestavěná brána, přehrazující cestu pod jihozápadní frontou hradu. Ojedinele se vyskytl i názor, že velká věž sloužila ke kontrole přístupové komunikace (Paukert 1968).

Původ věže, resp. její spodní částí, z 13. století nelze na základě výše uvedených zjištění považovat nadále za prokazatelný. Naopak její poloha v areálu hradu a zejména půdorys interiéru, poukazují spolu s provedením stavby, k datování celé věže do 15. století s tím, že nejstarší kamenný hrad zaujímal pravděpodobně plochu dnešního palácového jádra. Byla-li velká břitová věž jeho předsunutým opevněním, obklopeným vlastním nevelkým ohrazením, či zda byla od počátku s hradem spojena, třeba nejprve jen provizorně využitým starším dřevohlinitým opevněním, by bylo možno dokázat jen archeologickým výzkumem. Nesporná podobnost velké věže s menší severní však nasvědčuje nevelkému časovému rozpětí jejich vzniku. Výstavbě věží v době poděbradské odpovídá i podoba střílnovitých okének, které byly bezpochyby určeny pro ruční palné zbraně, ale jejich zcela nepraktické utváření svědčí nejen o nedostatečných zkušenostech s tímto druhem fortifikací, na jejich stavbě se zřejmě nepodíleli školení kameníci, nýbrž jen místní zedníci, ale i o omezeném rozhledu stavebníka, pro dobu pohusitskou v okruhu katolické šlechty téměř charakteristickém (Menclová 1961; Durdík 1991). Přesto právě tyto nedostatky obou bítovských věží nasvědčují tomu, že jde o jeden z prvních, ne-li vůbec první pokus o opětovnou aplikaci válcových věží s břitem v 15. století, a to snad již kolem jeho poloviny, vyvolaný vzorem snad starší břitové věže v čele jádra hradu.

Otevřenou zůstává otázka dvojice vstupů a schodišť v síle zdí těchto dvou bítovských věží. Jak bylo výše uvedeno, schodiště v síle zdí obezděná cihlami a krytá cihlovými segmentovými klenbami jsou zcela identická a přinejmenším tato jejich úprava není příliš starého data, nejspíše jí lze spojit až s úpravami z roku 1825. Byla-li takto upravena původní schodiště v síle zdiva, či zda byla schodiště nově ve zdivu vylámána, což by představovalo nemalý technický problém, nelze rozhodnout. V každém případě by obě možnosti představovaly poměrně vzácný jev. V této souvislosti je však třeba zaznamenat četné trhliny ve zdivu velké věže, patrné na starších fotografiích, dnes v důsledku nevhodně provedeného statického zajištění nepozorovatelné.

Tento stručný přehled, omezený záměrně na válcové věže s břitem, tvarově odpovídající svým vzorům z 13. století a nepřihlízející k jinak utvářeným objektům, byť využívajících prvku břitu, není vyčerpávající a bezpochyby bude moci být doplňován zejména poznatky z archeologických výzkumů.

Seznam literatury

- DURDÍK, T., 1991: Česká hradní architektura doby husitské. Muzejní a vlastivědná práce 29/ČSPSČ, s. 151–164.
- DURDÍK, T., 1984: České hrady. Praha.
- ELIÁŠ, J. O.–ŘEHOLKA, I.–PAUKERT, J., 1979: Státní hrad Bítov, Brno, nest.
- KOSTKA, J., 1962: Mikulov, Praha.
- KUDĚLKA, Z., 1958: Pernštejn, státní hrad a okolí. Praha.
- KUTHAN, J., 1982: Architektura, in: Umění doby posledních Přemyslovců, Praha-Roztoky.
- LÍBAL, D., 1970: Mikulov, městská památková rezervace, Brno.
- MENCL, V., 1980: Lidová architektura v Československu, Praha.
- MENCLOVÁ, D., 1961: Vliv husitských válek na pozdně gotickou fortifikační architekturu, Umění IX, s. 433–471.
- MENCLOVÁ, D., 1971: Beitrag zur Typologie der Mährischen Burgen, SPFFBU F 14–15, s. 97–127.
- MENCLOVÁ, D., 1972: České hrady I, II, Praha.
- MĚŘÍNSKÝ, Z.–PLAČEK, M., 1988: Nástin vývoje hradní architektury vrcholného středověku na Moravě a ve Slezsku do období husitských válek. AH 13, s. 220–249.
- MĚŘÍNSKÝ, Z.–PLAČEK, M., 1989: K podobě nejstarší kamenné fáze hradu Bítova (okres Znojmo); Castellologica bohémica I, Praha s. 229–244.
- MĚŘÍNSKÝ, Z.–PLAČEK, M., 1991: Vývoj hradní architektury na Moravě a ve Slezsku od husitských válek do 1. třetiny 16. stol., AH 16/91, s. 215–232.
- MĚŘÍNSKÝ, Z.–ZUMPFE, E., 1993: Untersuchungen der Ausgrabungen in der Burg Bítov (Bez. Znam, AH 18, s. 199–209.
- PAUKERT, J., 1968: Vranov–Bítov, Brno (nestr.).
- PLAČEK, M., 1993: Počátky hradů Veveří, Brno v minulosti a dnes XI, s. 109–118.
- PLAČEK, M.–PROCHÁZKA, R., 1986: K problematice opevněných sídel přelomu raného a vrcholného feudalismu na Moravě AH 11, 1986, s. 159–169.
- RICHTER, V. a kol., 1971: Mikulov; Brno.
- SEDLÁČEK, A., 1932: Hrady, zámky a tvrze Království českého III, 2. vyd.
- SEDLÁČEK, A., 1936: Hrady, zámky a tvrze Království českého XIV. 2. vyd.
- SCHMIDT, R., 1908: Die Burg Hassenstein. Komotau.
- VERMOUZEK, R., 1981: Zpevnování hradních staveb v pozdním středověku, AH 6, s. 285–292.

Zusammenfassung

Die Schneidetürme des Spätmittelalters in Böhmen und Mähren

Als Reaktion auf die Entwicklung der Kanonenschüßerei im 15. Jh. war das Suchen nach den Fortifikationsmitteln. Und so ist wieder der Zylinderturm mit einer Schneide zum Wort gekommen. Von solchen Türmen aus dem 13. Jh. unterscheidet sich dieser Turm wie durch die Lage im Burgareal, so auch durch die Ausstattung und Orientierung der Scheide.

Dem 15. Jh. gehört die Erhöhung des älteren Schneideturms der Burg Veveří (Abb. 1). Der Grundriß des Überbaus ist im Einklang mit der äußeren Form des Turmes. Ähnliche Lösung finden wir auch auf der südböhmischen Burg in Stráž an d. Nežárka. Die oberen Stockwerke des Turms sind mit Schußfenstern und größeren Fenstern versehen (Abb. 2). Innere zylindrische Form hat auch der Schneideturm der Burg Mikulov. Dieser Turm wurde bisher in das 13. Jh. datiert, entstand aber erst im 15. Jh. (Abb. 3, 4, 8D). Ganz unterschiedlich wurden die Schneidetürme der böhmischen Burgen Hasištejn (Abb. 5, 8A–C) und Bechyně (Abb. 6, 7) gebaut. Die Schneide ist so orientiert, daß ein Angriff von der Schneideseite unmöglich war. Zum Angreifer wurde die zylindrische Turmseite gewandt.

Ingesamt drei Schneidetürme befinden sich im Areal der Burg Bítov. Trotzdem, daß der stark umgebaute Turm in der Front des Burgkerns der Platzierung der Schneidetürme im 13. Jh. entspricht, sichere Beweise dafür bisher fehlen. Der große Turm im mittleren Burghof wurde in das 13. Jh. datiert, aber die bisherige Untersuchung hat dafür keine Beweise gebracht. Alles spricht dafür (die Lage im Burgareal, Grundriß des Innenraums, keine architektonische Bestandteile), daß der Turm dem 15. Jh. gehört.

Abbildungen:

1. Burg Veveří. Flugsicht aus den 20. Jahren dieses Jahrhunderts.
2. Stráž an d. Nežárka. Schneideturm der ehemaligen Burg.
3. Mikulov. Schneideturm von Südost.
4. Mikulov. Schneideturm von Nord mit Doppelfenster.
5. Hasištejn. Innenraum des vorgeschobenen Turms, links Ecke bei der Schneide.

6. Bechyně. Links von den Schloßgebäuden eine Schildmauer und weiter links Turmreste mit der Schneide gegenüber dem Weg.
7. Bechyně. Renaissancer Altan „Kohoutek“, der auf der Substruktion des Schneideturms sich befindet.
8. Hasištejn. Grundriß des vorgeschobenen Schneideturms. A – der untere Teil des Erdgeschosses, B – der obere Teil des Erdgeschosses, C – 1. Stockwerk, D – Mikulov, Schneideturm, Grundriß des Erdgeschosses.
9. Bítov. Der kleinere Schneideturm auf der nördlichen Vorburg. Foto J. Noll.
10. Bítov. Der kleinere Schneideturm. Tasche für den Riegel. Foto J. Noll.
11. Bítov. Der große Schneideturm. A – Erdgeschoß, B – 1. Stockwerk, C – 2. Stockwerk, D – 4. Stockwerk. Schwarz – mittelalterliche Mauern, punktiert – jüngere Umbauten. Gezeichnet J. Varhaník.
12. Bítov. Schnitt durch den großen Schneideturm NO orientiert. Schwarz: mittelalterliche Mauern, punktiert: jüngere Umbauten. Gezeichnet J. Varhaník.
13. Bítov. Der große Schneideturm vor der statischen Sicherung. Foto V. Hyhlík.
14. Stráž an d. Nežárka. Grundriß des 1., 3. und 4. Stockwerks des Schneideturms. Schwarz – Mauer aus dem 15. Jh.; punktiert – jüngere Umbauten. Gezeichnet J. Varhaník.

